

УТВЕРДЖЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ – ГОЛОВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ

О. БІЛОСКУРСЬКА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економічної теорії
(Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету)*

Проблема прав і свобод людини та громадянина завжди посідала провідне місце в науці конституційного права. Її дослідженню та теоретичному обґрунтуванню присвячені численні праці вчених-науковців. Разом з тим багатоаспектність та вагомість цієї проблематики виокремлюють нові сторони її дослідження, які потребують розгляду та вивчення. В умовах застосування ліберальної (західної) концепції прав і свобод людини зазнали значних змін правове закріплення та сутність прав і свобод людини, система конституційних гарантій основних прав і свобод громадян. Разом з тим, з огляду на появу цілого ряду змістовних наукових досліджень із питань взаємозв'язку держави та особи, які з'явилися останнім часом, зберігає свою новизну проблема утвердження та забезпечення прав і свобод людини, яка на сьогодні на конституційному рівні визнана головним обов'язком держави.

Актуальність теми наукової статті зумовлена недостатнім рівнем її теоретичного дослідження на сучасному етапі становлення конституційно-правової думки. Увагу окремим питанням цієї проблематики приділяли такі видатні науковці, як Б. Ебзеєв, Л. Воеводін, П. Рабінович, Т. Заворотченко та ін. Разом з тим значущість зазначеної проблеми виявляє все нові її сторони, що потребують наукового осмислення та розробки теоретичних, а в подальшому і практичних рекомендацій. У національній юридичній літературі згадана проблема не знайшла свого належного опрацювання, немає монографічних праць, присвячених цій тематиці, відсутні широкі теоретичні узагальнення. Тому необхідно об'єктивно ліквідувати прогалини в науці конституційного права щодо відсутності комплексного аналізу конституційного обов'язку держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини. Вважаємо за доціль-

© О. Білоскурська, 2011

не проведення теоретичного дослідження проблем зазначеного обов'язку, вирішення яких стане об'єктивною передумовою для вдосконалення механізму втілення цього обов'язку в життя, позитивно вплине на подальший розвиток конституційного права України.

Згідно зі ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Держава ж здійснює свою діяльність у правових формах, вона пов'язана з народом, усіма учасниками суспільних і правових відносин не лише правами, а й обов'язками. При формуванні державного апарату на нього покладаються певні обов'язки перед людиною та громадянином, що відображаються в Основному Законі, і головним обов'язком держави, який закріплений у першому розділі «Загальні засади», є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3).

Загалом, якщо говорити про категорію обов'язку, то варто звернути увагу, що обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та непорушення прав людини і громадянина. Б. Ебзеев зауважив: «Обов'язки є таким же необхідним елементом правового регулювання, як і права, вони іманентні будь-якому правопорядку і пов'язують як демократичну соціальну правову державу, так і особу» [1, 12]. У свою чергу, обов'язок держави утверджувати і забезпечувати права і свободи людини має об'єктивно-правовий характер і являє собою вимогу потрібної поведінки щодо держави в цілому, дотримання якої є «абсолютно необхідним для нормального функціонування суспільства» [2, 20]. Загалом об'єктивно-правовий обов'язок держави конкретизується в обов'язках посадових осіб,

які, у свою чергу, можуть виявлятися як в обов'язку здійснити певні дії, так і утриматися від їх здійснення. Крім того, обов'язки посадових осіб виявляються і в повноваженнях вимагати від інших осіб певної визначеної поведінки, а у випадку необхідності застосувати міри примусу чи відповідальності стосовно винних осіб.

Розглядаючи головний обов'язок держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини, доцільно надати роз'яснення таким поняттям, як «утвердження» і «забезпечення» прав і свобод людини, які не є тотожними. Так, на думку П. Рабіновича, «утвердження прав і свобод людини — це їх визнання державою. Воно може здійснюватися різними шляхами та засобами: проголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини у Конституції, інших законах; участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини, приєднанням до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікацією тощо». Щодо забезпечення прав і свобод людини, то, на думку науковця, це є створення умов для здійснення її прав і свобод, яке містить такі три елементи (напрями) державної діяльності, як сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики правопорушень); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності)» [3, 95].

«Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» — в контексті цього дослідження варто звернути увагу на окремі аспекти цього положення, що ма-

ють суттєве значення для з'ясування реальної оцінки про цей конституційний обов'язок держави. Так, йдеться про людину, яку Конституція України трактує як самоцінність, і цим самим виключає ймовірність захисту інтересів особи з метою задоволення інтересів держави. Таким чином, держава покликана захищати людину, а не формувати чи перетворювати її в дусі надуманих ідеалів. Крім того, як бачимо, у розглядуваному обов'язку підкреслюється взаємозв'язок держави і всієї системи цінностей, що охороняються Конституцією України, домінуюче місце в ієрархії якої посідає людина, її права і свободи. При цьому «права людини — не дар держави і не надані нею людині блага, а її атрибутивні властивості» [1, 107]. Як правило, під правами людини розуміють її можливості, що необхідні для нормального існування і розвитку як особистості, та певні невід'ємні можливості її особистої свободи, вільної життєдіяльності в суспільстві [4, 43], котрі об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [5, 94].

Стаття 3 Конституції України проголошує, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність». Мається на увазі, що всі органи державної влади, місцевого самоврядування, посадові особи, всі ланки державного механізму слугують першочерговій меті — забезпеченню прав і свобод людини. За будь-якої ситуації чи при вирішенні того або іншого питання перевага має надаватися правам і свободам людини. «Пріоритет людини перед державою надає можливість усвідомити місце людини в суспільстві. Це місце не визна-

чається державою, воно невід'ємно належить людині і реалізується в міру її можливостей та ініціативи. Громадянське суспільство тим і відрізняється від суспільства тоталітарного типу, що воно розвивається на основі саморегулювання, тобто не має потреби в тотальній регламентації з боку держави. Держава регулює поведінку людини лише певною мірою, так, щоб не торкатися її свободи та забезпечити суспільні інтереси. Таке розуміння співвідношення людини, суспільства та держави підкреслює гуманістичну сутність конституційного ладу» [6, 106]. В основах демократичного суспільства держава є основною організацією, яка забезпечує права і свободи людини, чим і підкреслює наявність правового, політичного та морального обов'язку. Діяльність держави, спрямована на забезпечення прав і свобод громадян, є проявом такого обов'язку держави перед кожною особою. Це положення неодноразово висутує принципом, який зафіксований, зокрема, в Основному Законі України. Так, відповідно до ст. 102 «...Президент України є гарантом ... прав і свобод людини і громадянина»; відповідно до п. 2 ст. 116 Кабінет Міністрів України «вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина» тощо.

Слід звернути увагу, що конституційним правам і свободам людини відповідає обов'язок держави щодо їх забезпечення у вигляді спеціальної державно-правової діяльності, яка полягає або у створенні необхідних умов для забезпечення виконання прав і свобод людини, або в організації самого процесу їх здійснення особою. Діяльність держави із забезпечення прав і свобод громадян знаходить своє юридичне вираження в різноманітних гарантіях, що являють собою умови та

засоби, забезпечуючи фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод кожного [7, 229]. Як наголошує Б. Ебзесв, «у визнанні, утвердженні і захисті державою прав і свобод людини та громадянина – важлива гарантія свободи і прав як окремого індивіда, так і свободи прав – народу. Саме держава може і повинна гарантувати конституційне право особистості від усіляких випадковостей. Встановлюючи особисті та громадянські, а також економічні, соціальні й культурні права і свободи, Конституція тим самим визначає обов'язки щодо забезпечення цих прав, що покладаються на державу та її органи. Факт того, що характеристика правового становища особи починається із закріплення її прав, уже свідчить про те, що обов'язки держави мають вирішальне значення для забезпечення свободи особистості» [8, 356–357]. Тобто обов'язок держави розглядається в основному через призму гарантії прав і свобод людини, а саме у зв'язку з покладеними на неї функціями щодо створення умов та надання благ для забезпечення виконання прав і свобод або ж невтручання у сферу особистості. Крім того, у формулюванні конституційних норм акцентується увага на юридичних гарантіях, а не на матеріальних, а отже, на юридичних гарантіях, і здійснюється діяльність держави. Разом з тим доцільно зауважити, що в сучасному суспільстві, коли масово зростає злочинність, порушуються права і свободи людини та громадянина, обов'язок держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини певною мірою є формальністю. Іншими словами, в механізмі забезпечення прав і свобод людини існують певні прогалини, що пов'язані з суперечностями у правозастосовній практиці. Так, держава зобов'язана створювати

сприятливі умови для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а саме, надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав і свобод, охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань, захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення. Тобто людина, її права і свободи повинні захищатися державою за допомогою різноманітних норм матеріального та процесуального права, і першочергово необхідно підвищити ефективність судового захисту. Тобто обов'язок утверджувати та забезпечувати права і свободи людини охоплює такі категорії, як нормотворчість та правореалізація. У свою чергу, невиконання цього обов'язку його суб'єктами не може бути нічим виправдане, оскільки такі суб'єкти діяли в межах нормативно-правових актів, встановлених і закріплених державою. Крім того, варто звернути увагу, що для утвердження та забезпечення прав і свобод людини потрібні суттєві зусилля держави також у матеріальній і духовній сферах. Йдеться, зокрема, про забезпечення громадянам прожиткового мінімуму, про розвиток соціального забезпечення та культури, про безпеку для життя і здоров'я довкілля тощо.

Таким чином, утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головний обов'язок держави – це встановлена необхідність поведінки держави (в особі її органів та посадових осіб) в інтересах суспільства, в межах і порядку, передбачених Конституцією України та іншими законами України, що спрямована на створення умов для правомірної реалізації прав і свобод людини та усунення і недопущення на них посягань як з боку представників органів державної влади, місцевого самоврядування, так і окремих осіб.

Значимість конституційного обов'язку держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини полягає у забезпеченні свободи особистості, у правовому регулюванні поведінки учасників суспільних відносин, у зростанні відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування та посадових осіб.

Зміст цього конституційного обов'язку виявляється, по-перше, в необхідності держави здійснювати активні позитивні дії щодо забезпечення прав і свобод людини; а по-друге, в неможливості втручання держави та її органів в автономні справи особистості. При цьому вимога щодо невтручання держави є досить умовною, оскільки може безпосередньо стосуватися лише конкретної посадової особи. Належне виконання державою конституційного обов'язку, передбаченого ст. 3 Конституції України, полягає саме в чіткому розмежуванні допустимої участі держави та її невтручання в автономію особистості.

На нашу думку, характерні особливості обов'язку утверджувати і забезпечувати права і свободи людини полягають у тому, що він:

- набуває найвищої юридичної сили та узагальнюючого характеру;
- виступає принципом, що визначає прерогативний напрям у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб;

- спрямований на охорону, захист, забезпечення та розвиток найважливіших соціальних цінностей;

- слугує як особистим, так і суспільним інтересам.

На нашу думку, встановлені Конституцією України положення, що трактують взаємовідносини держави щодо особи, є передумовою вирішення окремих проблем, пов'язаних з правовим регулюванням правового статусу людини та громадянина в Україні. Визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю та закріплення головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини є основоположними нормами конституційного ладу, що утворюють основу правового захисту суспільства загалом від спроб посягання на конкретну особу, утиску її прав, ігнорування її інтересів та потреб. Крім того, належна конкретизація конституційного обов'язку держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини в законах, що приймаються на основі та відповідно до Конституції України, а також в інших нормативно-правових актах, сприятиме більш чіткому регулюванню різноманітних сторін суспільних відносин, формуванню умов, що забезпечують вільний розвиток особистості.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Эбзеев Б. С.* Личность и государство в России : взаимная ответственность и конституционные обязанности. — М., 2007. — 384 с.
2. *Масленников В. А.* Конституционные обязанности советских граждан. — М., 1970. — 48 с.
3. *Конституційно-правові засади становлення української державності* / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. — Х., 2003. — 328 с.
4. *Конституційне право України* : академ. курс : підруч. : в 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К., 2006–2008. — Т. 2. — 2008. — 800 с.
5. *Рабінович П. М.* Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К., 2004. — 464 с.
6. *Баглай М. В.* Конституционное право Российской Федерации : учеб. для вузов. — 4-е изд., изм. и доп. — М., 2005. — 816 с.
7. *Воеводин Л. Д.* Юридический статус личности в России : учеб. пособие. — М., 1997. — 298 с.
8. *Эбзеев Б. С.* Человек, народ, государство в конституционном строе Российской Федерации. — М., 2005. — 576 с.

Білоскурська О. В. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини — головний обов'язок держави

Анотація. У статті здійснюється комплексний аналіз головного обов'язку держави — утверджувати та забезпечувати права і свободи людини. Надається визначення цього обов'язку, розкриваються його основні риси та зміст. Наголошується, що досліджуваний обов'язок розглядається у вигляді спеціальної державно-правової діяльності, яка полягає або у створенні необхідних умов для забезпечення виконання прав і свобод людини, або в організації самого процесу їх здійснення особою.

Ключові слова: обов'язок держави, права і свободи людини, утвердження прав людини, забезпечення прав людини, юридичні гарантії.

Белоскурская Е. В. Утверждение и обеспечение прав и свобод человека — главная обязанность государства

Аннотация. В статье осуществляется комплексный анализ главной обязанности государства — утверждать и обеспечивать права и свободы человека. Дается определение данной обязанности, раскрываются ее основные характеристики и содержание. Отмечается, что исследуемая обязанность государства рассматривается в виде специальной государственно-правовой деятельности, которая заключается либо в создании необходимых условий для обеспечения исполнения прав и свобод человека, либо в организации самого процесса их осуществления личностью.

Ключевые слова: обязанность государства, права и свободы человека, утверждение прав человека, обеспечение прав человека, юридические гарантии.

Biloskurska O. V. Affirming and ensuring human rights and freedoms as the main duty of the state

Annotation. Complex analysis of the state's main duty to affirm and ensure human rights and freedoms are considered in the article. Definitions of this duty, basic features and content are proposed. It is emphasized that the considered duty is a special public-legal activity. This activity creates the necessary conditions for the enforcement of rights and freedoms.

Key words: duty of the state, human rights and freedoms, promotion of human rights, legal guarantees.